

KLAUS KREISER - CHRISTOPH K. NEUMANN
Küçük Türkiye Tarihi

Kleine Geschichte der Türkei

© 2003 Philipp Reclam Jun. GmbH & Co., Stuttgart

İletişim Yayınları 1323 • Tarih Dizisi 48

ISBN-13: 978-975-05-2763-0

© 2008 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-2. Baskı 2008, İstanbul

3. Baskı 2019, İstanbul

EDITÖR Bahar Siber - Kıvanç Koçak

YAYINA HAZIRLAYAN Hulki Demirel

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Fausto Zonaro, “Ertuğrul Süvari Alayı”

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Nihal Boztekin

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

KLAUS KREISER
CHRISTOPH K. NEUMANN
**Küçük Türkiye
Tarihi**

Kleine Geschichte der Türkei

ÇEVİREN
Yunus Emre Gürbüz

KLAUS KREISER 1945'te doğdu. 1984'ten 2002'ye kadar Bamberg Üniversitesi'nde Türk Dili, Tarihi ve Medeniyeti bölüm başkanlığı yaptı. Köln ve Münih Üniversitele-ri'nde çalıştı. 1972'de Münih'ten doktora unvanını aldıktan sonra, Münih'te kalarak 1975-1977 ve 1981-1984 yılları arasında Osmanlı ve Türk dilleri dersleri verdi. 1977-1980 yılları arasında İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak bulundu. 2004'ten itibaren *İslâm Ansiklopedisi*'nin Osmanlı ve Türk bölümü editörlüğü görevini üstlendi. Osmanlı ve modern Türk tarihiyle ilgili birçok makale ve kitabın yazarı olan Kreiser, modern İslâm dünyasındaki anıtlarla ilgili bir monografi hazırlamaktadır. Son dönemde yayımlanmış kitapları: *Der osmanische Staat 1300-1922; Istanbul. Ein literarisch-historischer Stadtführer; The Beginnings of Printing in the Near and Middle East: Jews, Christians and Muslims* (ed.); *Atatürk. Eine Biographie*.

CHRISTOPH K. NEUMANN 1962'de doğdu. Münih ve İzmir'de üniversite eğitimi aldı. Orient-Institute der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Boğaziçi Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nde ve Prag Karl Üniversitesi ile Prag Milli Kütüphanesi'nde öğretim ve araştırma faaliyetlerinde bulundu. 2002-2008'de Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde ders verdi. Halen Ludwig Maximilian Üniversitesi (Münih) Yakın ve Ortadoğu Çalışmaları Enstitüsü Başkanlığı görevini yürütmektedir. Tarih yazımı, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve kültürel tarihi (özellikle de 18. ve 19. yüzyıl) konuları üstüne pek çok yayını vardır. Daha geniş bir okur kitlesine yönelik olarak modern Türk edebiyatından çeviriler ve gezi rehberi yayımlamıştır.

Harita ve şemalar Theodor Schwarz'ın (Urbach) yazarlarının verilerine göre hazırlanmıştır, "Ek 3: Anahatlarıyla Türk Parti Sistemi (1983-2000)" şeması Harald Schüler (Nürnberg) tarafından hazırlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
ÇİN SEDDİ'NDEN MAVERAÜNNEHİR ÜZERİNDEN ANADOLU'YA	
KLAUS KREISER	9
SIRADIŞI BİR İMPARATORLUK (1512-1596)	
CHRISTOPH K. NEUMANN	75
ERKEN MODERN DEVLET VE TOPLUMU (1596-1703)	
CHRISTOPH K. NEUMANN	141
KISA 18. YÜZYIL (1703-1768)	
CHRISTOPH K. NEUMANN	185
VAROLUŞ KRİZİ İÇİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU (1768-1826)	
CHRISTOPH K. NEUMANN	217
SON OSMANLI YÜZYILI (1826-1920)	
KLAUS KREISER	241
YENİ TÜRKİYE (1920-2002)	
KLAUS KREISER	293

EKLER	371
EK 1 Türkiye Cumhurbaşkanları ve Görev Süreleri (1923-2014)	373
EK 2 Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri (1923-2007) (Başbakanlar ve Görev Süreleri).....	374
EK 3 Anahatlarıyla Türk Parti Sistemi (1983-2002).....	376
EK 4 Anayasanın Değişirilemez Maddeleri: İnkılap Kanunları.....	380
KAYNAKÇA	381
İSİM DİZİNİ	395

ÖNSÖZ

Bir “kısa Türkiye tarihi” ya Anadolu coğrafyasının tarihi ya da Türklerin tarihi olarak yazılabilir. Biz ikinci seçeneği tercih ettik ve böylelikle 19. yüzyıldan beri geçerli olana bağlı kaldık. Bu anlatım biçiminin, bir toplumun uzun zaman dilimlerinde devamlılık gösteren ve göstermeyen gelişmelerini ortaya koyma avantajı vardır. Öte yandan böylesi ulusal tarih yazımında var olan keyfiliğin de bilincindeyiz: Halklar durağan değildir, uluslar modern bir olgudur ve devletler yalnızca tek bir etnik topluluğun ülkesi değildir. Bu nedenle Türkiye’nin tarihi, etnik ve dilsel bakımdan dar bir anlamda sadece Türklerin tarihi olmaz. Türkiye’nin ve komşularının kendilerini nasıl gördükleri ve dışarıdan nasıl görüldükleri, önemli ölçüde milliyetçilik tarafından belirlense de, bu tür düşünce biçimlerine gözü kapalı bağlı kalamazdık. Kitabımız, Türklerin İç Asya’daki ilk iktidar oluşumlarından Türkiye Cumhuriyeti’nin yakın geçmişine kadar uzanıyor. Ne var ki Türklerin 11. yüzyılda Anadolu’ya göçünden sonra, Doğu Akdeniz bölgesi dışında kalan daha geniş anlamda “Türkî topluluklar” bu çalışmanın dışında tutulmuştur. Anlatımız, bugün önemli bir Akdeniz ülkesi olan Türkiye adında bir toplumun tarihinden bahsetmektedir. Burada amaçlarımızdan biri, bu ülkenin ve halkının geçmişini bir istisna,

(zımnen Batı ya da Orta Avrupalı) normlardan sapan egzotik bir yapı ya da tehlikeli bir yabancı olarak değil, çevre bölgelerdeki toplumlarla bağlarını dikkate alarak aktarmaktır. Türkiye tarihi aynı zamanda bir Avrupa tarihidir.

Ana hatlarıyla olayların tarihini anlatmanın yanında toplumsal, ekonomik ve kültürel tarihe dair unsurların da hakkını vermeye çalıştık. Ele aldığımız yaklaşık 1500 yıllık dönem, Türk devlet oluşumlarının dev coğrafi yayılımını kapsıyor. Bu, bizi pek çok kısaltma ve eleme yapmaya zorladı. Öte yandan özellikle Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti bölümlerinde, başka yerlerde yoksunluğu hissedilen olgular ve düşünceler sunmayı vaat ediyoruz.

Başarılarını sık sık referans verdiğimiz isimlerle vurguladığımız ve önünde saygıyla eğildiğimiz geniş bir uluslararası araştırmanın sonuçlarına dayanarak, karmaşık tarihsel gelişmeleri uygunsuz biçimde basitleştirmeyen ama kullanışlı ve rahat okunabilen bir özet sunduğumuzu umuyoruz. Sayısız gözden geçirme ve düzelti önerisi için Christoph Neumann, Klaus Kreiser'e; Klaus Kreiser, Christoph Neumann'a teşekkür eder. Christine Jung, Maurus Reinkowski (Bamberg/Freiburg) ve Kathrin Neumann ile Claus Schönig'e (İstanbul/Berlin) minnet borçluyuz. Harita tasarımları yazarlara aittir; "EK 3: Ana Hatlarıyla Türkiye Parti Sistemi" şeması ise Harald Schüler (Nürnberg) tarafından hazırlanmıştır.

KLAUS KREISER - CHRISTOPH K. NEUMANN

ÇİN SEDDİ'NDEN MAVERAÜNNEHİR ÜZERİNDEN ANADOLU'YA

KLAUS KREISER

Döneme genel bakış

Pek çok Türk kavmi ve halkının 10. ve 11. yüzyıllarda İslâm'a geçmesiyle, eski Türk devri (burada MS 550'ye kadar) ya da *İslâm öncesi* devir (yaklaşık MS 1000 yılına kadar) kapanmıştı. *İslâmî* devir üç büyük döneme ayrılabilir: Doğudaki Moğol istilasına kadar pek çok küçük ve orta büyüklükteki devletin ortaya çıktığı bir Türk Ortaçağı'nı (yaklaşık 1000 ile 1500 yılları arası) Horasan ve Maverâünnehir'de İranlı Samanlı Devleti'nin yıkılışıyla (1005) başlatıp, İstanbul'un (1453) ya da Kahire'nin (1517) Osmanlılar tarafından fethiyle sona erdiriyoruz. Osmanlı devletinin üç kıtada süper devlet konumunda siyaset yaptığı "klasik yüzyıllar" (1512-1826), bu kitapta Yeniçağ'ı oluşturuyor. Tanzimat'ın ıslahat tedbirleriyle başlayan dönemdense (1839'dan itibaren) modern dönem olarak söz edebiliriz.

Türklerin tarih öncesi dönemiyle ilgili olarak burada yalnızca temel unsurlara değinilebilir. Batıdaki Attila'nın Hunları ile hiçbir ortaklıkları olmayan ve MÖ 300 ile MS 100 arasında ortaya çıkan "Doğu Hunları"nın (Hsiung-nu) Türklükleri hakkındaki spekülasyonlar dikkate alınmamalıdır. Türkler hakkındaki en eski güvenilir izleri MS 2 ve 3. yüzyıldaki Çin kaynaklarında buluyoruz. 6. yüzyılın ortalarında, daha sonra Moğolistan adını alan bölgede güçlü Türk federasyonları ortaya çıkmıştır. Bunlar,

birkaç on yıl içinde Çin Seddi ile Aral Gölü arasında, bir kağana genellikle fiilen olmaktan ziyade itibari olarak bağlı “imparatorluklar” yarattılar. Kağanın yanında yabgu denen ikincil bir makam sahibi de bulunurdu.

Eski Türk kağanlıkları, bir hanedanın kendi aile mülkü olarak gördüğü göçebe kavimler ve (vahalarda) yerleşik nüfustan oluşan, heterojen bir bileşim ya da konfederasyon olarak anlaşılmalıdır. Henüz 568 yılında İstanbul’a, Batı Türk Kağanlığı’ndan gelen bir heyet ulaşmıştı. Sonraki yıl İmparator II. Iustinus da kendi heyetini yolladı. İpek ticaretini tekeline almaya çalışan Sasani Persler, Bizans’ın ve Türklerin ortak rakibiydi. Çin ile Doğu Roma’yı birbirine bağlayan İpek Yolu’nun denetimi, artık Türk yöneticilerin elinde olacaktı.

Çin yönetimindeki ara dönemden sonra, 682-745 yılları arasında İkinci Türk Kağanlığı olarak adlandırılan devlet ortaya çıktı. Orhun ve Yenisey bölgesindeki anıtmezarlarda bulunan Türk dilindeki ilk belgelerden, iktidar ilişkileri ve kağanın kendisini nasıl gördüğü hakkında bilgi edinmek mümkündür. Evrensel bir ideolojinin göçebe ekonomi biçimi ve hayat tarzı ile ilişkisi, kağanlığın Maverâünnehir (Ceyhan/Amu Derya’nın ötesi), İran ve Anadolu’ya geçmesiyle devam etti.

İç Asya’nın dinî coğrafyası zengin bir çeşitliliğe sahipti: Kağanların meşruiyetleri (Orhun Nehri’nin üst kesimlerindeki Hangay Dağları’nın bulunduğu) kutsal Ötüken bölgesini egemenlikleri altında tutmalarından kaynaklanıyordu. Kimi yöneticiler Budizme büyük ilgi gösteriyorlardı. Henüz 6. yüzyılın sonlarında önemli, ama günümüze kadar ulaşamamış bir metin Çinceden Türkçeye aktarılmıştı. 762 yılı dolaylarında Uygurların yöneticisi Böğü Han (Tengri Kağan) Maniheizmi kabul etti. Bunun yanı sıra, İç Asya Türkleri arasında Zerdüşti, Hıristiyan (Nasturi) ve Musevi inanç topluluklarının olduğuna dair pek çok gösterge vardır. Misyonerlik faaliyetleri yürüten evrensel dinlerin öğretilerinin yanında totemcilik ve belli ritüel uygulamalar (“Şamanizm”) da geçerliliğini koruyordu.

Dil ve kültür açısından “Orhun Türkleri” ile yakın akraba olan Uygurlar, onları yendikten sonra yaklaşık yüz yıl varlığını koruyacak olan kendi kağanlıklarını kurdular (745-840). Bu arada Arap fatihler, (bugünkü Özbekistan’da yer alan) Fergana Vadisi’ne* ulaştılar. Talas’ta bir Çin ordu-

(*) Fergana Vadisi toprakları bugün Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan tarafından paylaşılan çok verimli bir vadidir. Tarih boyunca Orta Asya’daki yerleşik halkların kültür merkezlerinden biri olmuştur – ç.n.

su karşısındaki zaferleri (751), Çin'in Uygurlarla yüz yıllık bir ittifak kurmasına neden oldu. Uygurlar güçlerinin zirvesindeyken, Tang Çin'i keskin bir düşüş içindeydi. Uygur-Çin ilişkileri, artık Çin hükümdarının güçlü bağımlılığı tarafından belirleniyordu. Bu bağımlılık, başka mecraların yanı sıra ticari ilişkilerle ve Çinli prenseslerin batıdaki barbar soylularla evlendirilmesiyle kendini gösterdi.

780 yılı dolaylarında Maverâünnehir'de Güneybatı Türk Dili grubuna (Türkmence, Azerice, Osmanlıca =“Türkiye Türkçesi” vd.) adını veren Oğuzlarla karşılaşılıyor. Oğuzlar, muhtemelen bugünkü Moğolistan'da kurulmuş aynı adlı bir federasyonun uzantılarıydı. Yukarı Yenisey'de yaşayan “eski Kırgızlar” Uygurları yenilgiye uğrattıktan sonra (840), Oğuzlar bugünkü Moğolistan'dan Tanrı Dağları'na (“Doğu Türkistan”) geri çekildiler ve 866 yılı dolaylarında burada Koço Devleti'ni kurdular. Samanilerin Türk Karahanlılara ve Oğuzlara karşı sınır savaşları, köle Türk askerlerinin (gulam) desteği olmadan yürütülemezdi. Bağdat'taki halifeye bağlı olan gulam hükümdarlarından bazıları yüksek rütbeli komutanlıklara yükseldiler. Samanilerin hizmetindeki bu Türk kumandanlarından biri olan Alp Tegin, Gazne'de (bugünkü Afganistan'da) bağımsız hareket etmeye başladı. Alp Tegin'e tâbi olan Sebük Tegin ise Gazneliler hanedanını kurdu. 999'da Buhara, Karahanlı Nasr İlig tarafından ele geçirildi. Gaznelilerin sınırı artık Amu Derya'ydı.

Savaşlara neden olan anlaşmazlıklara, Maverâünnehir'in huzur içinde Müslümanlaşması eşlik etti. Henüz 10. yüzyılda pek çok yerde cami vardı. Arap kaynakları artık Türkmenlerden söz etmekte ve bununla Müslüman olmuş Oğuzları kastetmektedir. Karahanlı Hanedanı'ndan Satuk Buğra Han, İslâm'ı kabul eden ilk önemli Türk hükümdarıdır (955'ten önce). Yine de Türk kavimlerinin İslâm'ı benimsemeleri ancak daha sonraki onyıllarda İnan bölgesinde gerçekleşti. İç Asya'yı yurt edinmiş olan Türk kavimleri hâlâ yerleşik düzene geçmemişti. Kırgızlar ve Kazaklar ancak 19. yüzyılda yerleşik hayata geçtiler; İslâm'a tamamen geçişleri ise, 14. yüzyıl ile 17. yüzyıl arasına rastlar.

Selçuklu Hanedanı, Abbasi halifeliğiyle yakın işbirliği içinde yaklaşık yüz elli yıl İnan, Irak ve Suriye'nin büyük kısmının kaderini belirledi. Büyük Selçuklu olarak adlandırılan devletin en parlak dönemi Melikşah'ın ölümü ile geride kalırken (1092); Anadolu ya da Rum Selçuklular, siyasî ve kültürel olarak en parlak dönemlerine 13. yüzyılın başında eşliğine ulaş-

cakları. Osmanlı Hanedanı (belgelere göre 15. yüzyıldan itibaren), soyunu ataları olarak gördüğü Oğuz Han'ın Heros eponymus'una (kahramanlık destanı) dayandırılıyordu.

Başlangıcından 1000 yılına kadar	
MÖ 300 dolayları	Yaklaşık MS 550 yılına kadar "Türklerin Kadim Dönemi"
MS 552	T'u-men/Bumin Kağan, Juan-Juanları (Avarlar) Moğolistan'dan püskürtür. Oğlu Muhan/Mu-kan yönetimindeki (553-572) Türk Devleti (kendi tanımlarıyla "Türküt"), Baykal Gölü'nden Çin Seddi'ne kadar yayılır.
554-558	Bumin'in küçük kardeşlerinden İstemi/İştemi'nin (öl. 575/576) yönetimi altında Türkler, Sasanilerle ittifak yaparak Heftalitleri (Akhunları) yener ve İpek Yolu'na ulaşırlar.
568	Doğu Roma'ya giden bir Türk heyeti, Sasanilere karşı ittifak talebinde bulunur.
582	Çin'e önce akınlar düzenlenir, ardından Çin'le anlaşmalar yapılır (584) ve evlilik bağları kurulur (590).
630	Tang Komutanı Tay-Dzung, Doğu Türk Devleti'ni yener. 659'da Çinliler Buhara ve Semerkand önlerine dayanır. Doğu Türkleri elli yıldan fazla Çin egemenliği altında kalır.
682	İkinci Doğu Türk Devleti'nin kuruluşu (745'e kadar).
688-691	En eski Türk dili kanıtı olarak görülen Çoyren Yazıtı.
693'ten sonra	Doğu Türk Hükümdarlığı, Kapgan'ın yönetimi altında tekrar zirveye ulaşır. Doğu Türk Hükümdarı, Batı Türk On Ok kavimlerini boyunduruk altına alır.
721	Çin sarayı yüksek bir haraca bağlanır.
732	Yaradılış ve atalar tarihi hakkında önemli bilgilerin, hükümdarlığın kutsiyeti ve devlet düzeni tasavvurlarının yer aldığı Kül Tegin Yazıtları.
742/745 dolayları	Batı Türk Kağanlığı'nın yıkılışının ardından Basmıl, Uygur ve Karluklar arasında bir konfederasyon oluşur. 744 yılında Uygur ve Karluklar Basmillara karşı ittifak kurar. Uygurların önderi, <i>kağan</i> unvanını alır; Karluklara <i>yabğuluk</i> yetkisi kalır.
751	Talas Savaşı (Taraz): Araplar bir Çin ordusunu yenilgiye uğratır.
762/763	Uygurların Maniheizme geçişi.
780 dolayları	Isık-Kul Gölü bölgesinden Oğuzlar Maverünnehir'de ortaya çıkar.
820 dolayları	Uygurlar Siri Derya'nın üst kısımlarında ortaya çıkar.

840 dolayları	“Eski”, yani “Yenisey Kırgızları” Uygurları yener ve Uygurların bir kısmı Doğu Türkistan’a geri çekilip orada Koço Devleti’ni kurar.
893-898 dolayları	Bir Oğuz ve Hazar ittifakı Volga ve Urallar arasında göçerlik yapan Peçenekleri yenilgiye uğratar.
955	İslâm’ı kabul eden Batı Türk hükümdarı Satuk Buğra Han’ın ölümü.
960	Doğu Karahanlılar rivayete göre 200.000 çadırla İslâmiyet’e geçer.
985 dolayları	Selçük/Selçuk, <i>yabğusundan</i> kaçar; Cend’e sığınır ve İslâmiyet’e geçer.
1000 dolayları	İranlı Samanlı ve Büveyhilerin yenilgisi, Gaznelilerin Mahmut yönetiminde yükselişi; Oğuz boylarının Buhara civarında sürüleriyle birlikte yayılmaları.

Türkoloji ve milliyetçilik

Türk filolojisi, Türkiye’nin içindeki ve dışındaki Türklerin ulusal bilincini o kadar derinden etkilemiştir ki, Türkoloji hakkında ek bilgi vermeksizin Türk tarihinin anlatılması mümkün değildir.

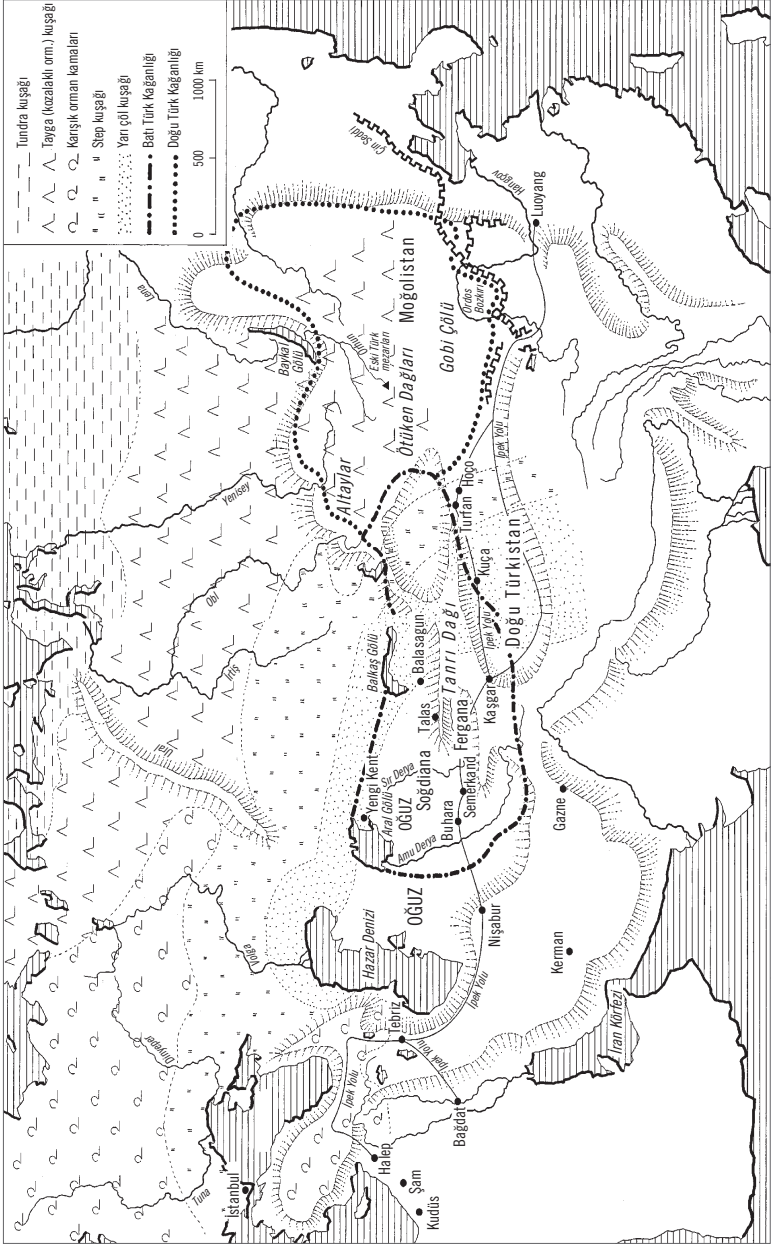
Türk milliyetçiliği 20. yüzyılın başında, seçkinlerin önder ideolojisi olarak tüm Müslümanları kapsayan Osmanlıcılık ideolojisini yerinden etmiştir. Hanedanın meşruiyetini Oğuz-Selçuklu şeceresi ve hilafetin devralınması üstüne temellendiren önceki tarih anlayışı, revizyondan geçirilmiştir. Henüz 1869’da, Polonya asıllı bir Müslüman olan Konstantin Borzçeki, nam-ı diğer Mustafa Celaleddin Paşa (1826-1876), İstanbul’da “eski ve yeni Türklerin” dünya tarihindeki çarpıcı rolünü vurguladığı ve onları “Aryanlar”ın yakın akrabası olarak tanımladığı *Les Turcs ancien et modernes* adlı kitabını yayımlamıştır. Böylece Borzçeki, farkında olmadan 1930’lardaki Türk dil devriminin tezlerini önelemiştir.

İç Asya’daki Türkler ve Moğollar hakkında Avrupa’da yayımlanan gezi yazılarının, tarih çalışmalarının ve tarihî romanların Türkçeye çevrilmesinin bu gelişmede büyük payı olmuştur.

Macar araştırmacı, gezgin ve Türkolog Armin Vámbéry (1831-1913), Karahanlıların (o “Uygurca” sansa da) “dil anıtı” *Kutadgu Bilig*’i çalışan ilk kişidir (buna tekrar değinilecektir). Vámbéry ve Csoma Körösi, Macarların Türklerle etnik ve dilsel akrabalığı üstüne inşa edilen bir düşünce okulu olan ve en etkin dönemini 1910-1930 arasında yaşayan Macar “Turancılığı”nın da ilham kaynağı olmuşlardır.

Türk okurlara Çin Seddi ve Aral Gölü arasındaki bölgenin tarihî coğrafyasını tanıtan, Fransız yazar Léon Cahun’dur (1841-1900). Cahun’un temel yapıtı *Asya Tarihine Giriş (Introduction à l’Histoire de l’Asie. Turcs et Mongols des orgines à 1405*, Paris, 1896), 1900 yılında dile hevesli bir subay olan Necib Âsım (1861-1935) tarafından genişletilmiş olarak *Türk Tarihi* adıyla yayımlandı. Cahun’un Türklerin ve Moğolların medeniyete “kalıcı” katkıları konusunda tamamen olumsuz ifadeleri olmasına karşın, Osmanlı Türkiyesi’ndeki romantik milliyetçi akımlara etkisi dikkate değerdir.

1880’lerin sonundaki Fin ve Rus araştırma gezilerinde, Yenisey ve Orhun’da eski Türk yazıtları keşfedildi. Yazıtların Danimarkalı Vilhelm Thomsen tarafından deşifre edilmesi (Thomsen bunları 1893’te Kopenhag Akademisi’ndeki konuşmasında sunmuştur), genç Türkoloji disiplinine büyük bir aşama kaydettirmiştir. İsveçli Sven Hedin (1895’ten sonra) ve Britanya adına keşif gezileri yapan Macar Aurel Stein’in (1900’den sonra) “Çin Türkistan’ı” hakkındaki yazılarının ardından, Berlin Etnoloji Müzesi 1902-1914 arasında dört araştırma gezisi düzenledi. İlk girişiminde büyük oranda devletle alakası olmadan, şahışlar tarafından finanse edilen araştırma gezisi, 1903’te Turfan Vahası’na ulaştı ve aynı yılın sonbaharında gezi başkanı Albert Grünwedel ilk bulguların içinde olduğu sandıkları Berlin’e yolladı. İç Asya’nın kalbindeki terk edilmiş kentlerde 24 dilde, 17 alfabede, çoğu parçalar halinde 30.000 elyazması bulundu. MS 440 ve 1400 arası dönemi kapsayan bu metinler, bulduklarından bugüne geçen süre içerisinde tüm dünyaya dağıldılar ve nesiller boyunca araştırmacıları meşgul ettiler, bugün de meşgul etmeye devam ediyorlar.

Harita 1. M.S. 500 ilâ 1000 yılları arasında Orta Asya

Willi Bang (1869-1934) Berlin’de Eski Türk Dilbilimi’nin kurucu babası oldu.

Türkiye’de milliyetçi romantik akım, Osmanlı devletinin yıkılmasının ardından, resmî tarih tezinin cenderesine sokuldu. Erken dönem oryantalistlerinden Fritz Hommel gibi önde gelen birkaç Avrupalı bilim adamının da katıldığı ilk Türk Tarih Kongresi’nde (Ankara, 1932) Türklerin uygarlıklarını çok erken bir tarihte dünyaya yaydıkları ifade edildi. Türkleri en eski uygarlıkların yaratıcıları olarak sunmak için, dilin yanında arkeolojik “kanıtlar” a da başvuruldu. Aynı yıl kurulan Türk Dil Kurumu, Türk dilinin yalnızca ilk uygarlığın dili değil, Hint-Avrupa ve Sami dillerinin de atası olduğunu kanıtlamakla görevlendirildi. 1935’ten sonra propagandası yapılan ve 1936-1938 arasında devlet doktrini olarak kabul edilen “Güneş-Dil Teorisi”, ki bir dil psikolojisi projesidir, bu tasavvurun “sistematize edilmesine” harika bir imkân sağladı.

Güneş-Dil Teorisi, “ilk insan” ın Türk ırkından olduğunu ve dilini, hayatın kaynağı güneşin bir ilk sesle adlandırılmasından, insanlığın ilk diline doğru geliştirdiğini iddia eder. Buna bağlı olarak, dünyanın tüm dilleri ve ırkları, ilk insanın “proto-Türklük”üne dayandırılır. Bu sistemin *spiritus rector*’u (ruhî kurucusu) 1927’de Viyana’da doktorluk unvanı alan, 1935’te “Die Psychologie einiger Elemente der türkischen Sprache” (“Türk Dilinin Bazı Unsurlarının Psikolojisi”) başlıklı kısa bir yazıyla muhtemelen şahsen Atatürk’e başvuran Hermann Feodor Kvergiç adlı bir oryantalistti. Atatürk’ün ölümünden sonra, Türk Tarih Tezi’nden yavaş yavaş vazgeçildi, Güneş-Dil Teorisi ise bir anda terk edildi.

Türk adı ve steplerin göçerleri

8. yüzyılın başında Orhun Yazıtları’nda ortaya çıkan “Türk” sözünün anlamı tartışmalıdır. Daha sonraki Türkologlar, “Türk” kavim ya da halk adının bildik tanımlamalarına sırt çevirdiler. *Türkü* “güçlü” ile eşleştiren araştırmacılar vardır. *Türk* sözcüğünden (sıradan tebaa yerine) “bir kağanın yönetimi altında

birleşmiş aristokrasi”yi anlama önerisi, yeni argümanlar çıkana kadar en aydınlatıcı olanıdır. Yalnızca Çince transliterasyonlarda tasvirleri olan “Kök”-“Gök”türklerin etnik açıdan Türk olduklarını kanıtlamak mümkün değildir. Kimi Türkologlar, örneğin Baltık Pruzlarının Alman Prusyalılarına adlarını devretmesi gibi, Göktürklerin de adlarını “gerçek” Türklere devretmiş olduğunu varsaymaktadır.

Ayrıca Uygurlar da kendilerini henüz Türk olarak tanımlamıyorlardı; en azından literatürlerinde bunun izi yoktur. Buna karşın dillerini “Türkçe”, yani “Uygur Türkçesi” (*Türk tili, Türkçe, Türk Uygur tili*) olarak adlandırdılar. Belki de “Türkçe”den İslâm öncesi dönemde steplerin ortak dili, yani tüm ağız farklarının geniş ölçüde törpülendiği bir ortak dil anlaşılıyordu. Bununla birlikte, kuşkusuz birinci bin yıldan ikinci bin yıla geçildiğinden beri, *Türk* bir kavmin, yani halkın adıydı. Onu ilk kez Karahanlılar bu kapsayıcı anlamda kullandı. *Türk* adı, özellikle Oğuzlar ve halefleri tarafından kendi adları olarak kullanıldı.

Ön Asya’nın büyük kısmının Türkleştirilmesi, 7. yüzyıldaki Arap yayılmasından sonra, bölgenin göçerler tarafından ikinci kez yeniden şekillendirilmesiyle olmuştur. Tabii ki, göçerlerin coğrafi ve kültürel koşulları Bedevilerinkinden büyük ölçüde farklıydı. Avrasya step kuşağı, İç Asya’nın dış çeperinde Doğu-Batı hattında, Mançurya’dan Ukrayna’ya kadar 9.000 kilometreden uzun bir hatta yayılır. Kuzeyde karma yaprak ve kozalak ağaçlı orman (tayga) ile güneyde çorak bölgeler ve çöller arasında farklı genişliklerde bir kuşak vardır. Otlaklar, göçerlerin hayat tarzı için temel dayanağı sağlar.

Bu devasa alanda, farklı dillerden pek çok halkın hareket etmiş ve hareket etmekte olmasına karşın, Asya stepleri ile Doğu Avrupa’daki evcil hayvanları yaş ve cinslerine göre tanımlarken kullanılan terminoloji tüm hayvancılık yapan kavimlerde aynıdır. Deve, at, koyun ve keçiler, açık havada kışlamaya en iyi biçimde uyum sağlamıştır. Bu hayvanlar, besinlerini kar örtüsü altında da arayabilecek durumdadır. Burada, kıt yiyecek koşullarında en uç durumlara uyum sağlayabilen, yağlı kuyruk-